ISSN 2029-1701
ISSN 2335-2035 (Online)

Mokslinių straipsnių rinkinys
VISUOMENĖS SAUGUMAS IR VIEŠOJI TVARKA
PUBLIC SECURITY AND PUBLIC ORDER
2018 (20) Scientific articles

FINANSINIO SAUGUMO KONCEPCIJOS VERTYBINIS ASPEKTAS

Robertas Vaitkus[1]

[1]*Mykolo Romerio Universiteto Finansų institutas*
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4651
El. paštas: inforobvai@gmail.com

Asta Vasiliauskaitė[2]

[2]*Mykolo Romerio Universiteto Finansų institutas*
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4651
El. paštas: avasil@mruni.eu

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami pagrindiniai finansinio saugumo koncepcijos raiškos vertybiniai aspektai ir atskleidžiama, kaip finansinio saugumo principai reiškiasi asmens elgsenoje finansų valdymo kontekste. Nagrinėjant asmens finansinio saugumo palaikymo galimybes, atliekama integruota finansinės elgsenos modelių bei motyvų analizė, atskleidžiami teisiniai ir psichologiniai problemos nagrinėjimo aspektai. Taip pat analizuojama, kaip susiformuoja finansinio saugumo užsitikrinimo poreikis ir kokios pagrindinės asmens vertybinės nuostatos ar stereotipai priveda prie skubotų ir nepamatuotų finansiškai nesaugių sprendimų priėmimo ir sunkių pasekmių.

Pagrindinės sąvokos: finansinis saugumas, finansų elgsena, namų ūkio finansai, vertybinė išraiška.

ĮVADAS

Pasaulyje vis labiau įsigali vartotojiška aplinka, vartotojiškiems poreikiams patenkinti nukreipiama gamyba, o visa tai yra apipinta tarpusavio finansinio atsiskaitymo saitais. Finansiniam atsiskaitymui užtikrinti sukuriama vis daugiau finansinių paslaugų (vartojimo kreditai, paskolos, akcijos, obligacijos, kiti finansiniai produktai), kurios įgalina kiekvieną iš mūsų patenkinti vartotojišką poreikį dar net neuždirbus reikiamos pinigų sumos. Tačiau kartais nutinka taip, kad peržengiama finansinio saugumo riba ir taip atrodantis neišsemiamas finansinių išteklių krepšys ištuštėja, o jo užpildymui nebeužtenka asmens pastangų. Tokiais atvejais asmuo tampa nemokiu ir bankrutuoja prarasdamas ne tik savo santaupas, bet ir vartotojiško poreikio tenkinimo metu sukauptas gėrybes – būstą, automobilį ar pan. Nemokumo problemos gali kilti netgi valstybėms, kurios bet kokia kaina siekdamos sukurti „idealią“ gerovės valstybę, rizikuoja peržengti finansinio saugumo ribą.

Finansinis saugumas nagrinėjamas jau ne vienerius metus, tačiau dažniausiai analizuojamas tik tam tikras finansinio saugumo aspektas. Pavyzdžiui, M. DeLiema ir M.

Deevy analizavo sukčiavimo finansų sektoriuje įtaką JAV finansiniam saugumui[1]. Tyrimas parodė, kad dažniausiai pasitaikantys sukčiavimo atvejai buvo susiję su investavimu ir vartojimo prekėmis. Gauti duomenys atskleidžia sukčiavimo paplitimo tendencijas ir leidžia nukreipti į tas sritis prevencines priemones, kad būtų apsaugoti labiausiai pažeidžiami asmenys. S. Mudrazija ir B. A. Butrica analizavo skirtingų šalių vyresnio amžiaus namų ūkių nuosavybės tendencijas prieš ir po finansinės krizės[2]. Tyrimas atskleidė, kad skirtingose šalyse nuosavo būsto turėjimo ir finansinio saugumo santykis skiriasi, t. y. vyresnio amžiaus žmonės Pietų Europoje, lyginant su amerikiečiais, yra daug mažiau linkę įsigyti nuosavą būstą, kad išlaikytų norimą gyvenimo lygį pensijoje. D. Bowman, M. Banks, G. Fela, R. Russell ir A. Silva tyrė socialinių ir ekonominių veiksnių įtaką finansinei gerovei ir atkreipė dėmesį į didėjančią socialinę nelygybę ir finansų atskirtį[3]. Šis tyrimas parodė, kad ekonominiam saugumui turi įtakos tokie veiksniai kaip – tinkamas socialinis draudimas, finansinė įtrauktis, tinkamas reguliavimas ir apsauga. S. Y. Ahmad, M. F. Sabri, H. F. Rahim ir S. Osman tyrinėjo finansinio saugumo priklausomybę nuo pragyvenimo lygio skirtumų, finansinio raštingumo, vykdomos finansinės veiklos[4]. Tyrimo metu buvo aiškintasi, kokie veiksniai įtakoja geresnę namų ūkių finansinio saugumo būklę.

Finansinį saugumą nagrinėja ne tik atskiri mokslininkai, bet ir institucijos ar įstaigos, pavyzdžiui, Finansinio raštingumo koalicija „Jum$tort“ savo tyrime finansinį raštingumą įvardina kaip priemonę veiksmingai valdyti savo finansinius išteklius ir taip užsitikrinti savo asmeninį finansinį saugumą[5]. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija atliekamuose finansinio raštingumo tyrimuose, be kita ko, akcentuoja būtinumą kuo anksčiau pradėti ugdyti asmens finansinį raštingumą, kas galėtų teigiamai įtakoti finansinę elgseną bei skatintų aktyvią taupymo elgseną ir ilgalaikį planavimą[6].

[1] DeLiema, M., Deevy, M. Estimating the impact of fraud in the United States. *Journal Innovation in Aging* [interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017-08-15]. <https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1093/geroni/igx004.389>.
[2] Mudrazija, S., Butrica, B. A. Homeownership, social insurance, and, old-age scurity in the united states and Europe. *Journal Innovation in Aging* [interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017-08-10]. < https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1093/geroni/igx004.703>.
[3] Bowman, D., Banks, M., Fela, G., Russell, R., de Silva A. Understanding financial wellbeing in times of insecurity, Working paper, *Brotherhood of St Laurence, Fitzroy* [interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017-12-10]. <http://library.bsl.org.au/jspui/bitstream/1/9423/1/Bowman_etal_Understanding_financial_wellbeing_2017.pdf>
[4] Ahmad S. Y, Sabri M. F., Rahim H. A., Osman S. (2017). Factors Predicting Financial Security of Female Headed Households. Journal of Emerging Economies and Islamic Research. No. 1. http://www.jeeir.com/v2/images/2017V5N1/JEEIR2017_V5N1_2yuliandi.pdf.
[5] Hastings, J. S., Madrian, B. C, Skimmyhorn, W. L. Financial literacy, financial education and economic outomes. *Annual Review of Economics* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2018-02-10]. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-082312-125807>.
[6] https://wfyic.org/oecd-infe-international-survey-of-adult-financial-literacy-competences/

Finansinio saugumo vertybinio aspekto, t. y., kaip asmuo suvokia finansinį saugumą, kas įtakoja asmens elgseną priimant finansinio saugumo sprendimus, mokslininkų nėra nagrinėjama. Todėl šiame tyrime siekiama išsiaiškinti, kokia yra finansinio saugumo vertybinė išraiška, ir kas įtakoja vis augantį vartotojiškumą ir tokiu būdu prisideda prie finansinio saugumo vertybinės ribos peržengimo. Problema ta, kad yra nemažai asmenų, kurie nesuvokia ar galbūt ne taip interpretuoja faktines aplinkybes ir negeba suprasti, kad peržengus tam tikrą vertybinę ribą, gresia finansinis nesaugumas, būsena, kuri gali neduoti asmeniui toliau tobulėti, siekti asmeninių tikslų, priverčia jaustis bejėgiu, o galiausiai gali sužlugdyti asmenybę. Nesuvokiant finansinio saugumo kaip vertybės, gali kilti problemų ne tik konkrečiam asmeniui, bet tai gali turėti neigiamos įtakos ir kitiems asmenims. Daug mokslininkų ar politikų finansinį saugumą vertina dažniausiai tik iš ekonominių duomenų skaičiavimo, teisinių apibrėžimų bei ribojimų ar draudimų perspektyvos. Tačiau finansinio saugumo vertybinė suvokimo problematika neretai persipina ir su psichologijos, sociologijos, vadybos, finansų teorijos sritimis, todėl būtina finansinį saugumą panagrinėti platesniame kontekste.

Straipsnio tikslas – išsiaiškinti pagrindinius finansinio saugumo koncepcijos raiškos vertybinius aspektus ir nustatyti, kaip finansinis saugumas reiškiasi asmens elgsenoje priimant finansinius sprendimus.

Tyrimo objektas – asmens finansinio saugumo ir asmens vertybiniai elgsenos modeliai.

Tyrimo metodai. Taikant mokslinės literatūros analizės, sisteminimo, lyginamosios analizės, dokumentų turinio lyginimo metodus siekiama įvertinti, kokie asmens vertybiniai elgsenos modeliai įtakoja asmens sprendimus, užtikrinančius finansinį saugumą.

FINANSINIO SAUGUMO SUVOKIMAS

Galima rasti ne vieną mokslininkų suformuluotą asmens finansinio saugumo sąvoką, tačiau skiriama mažai dėmesio asmens finansinio saugumo ir asmens elgsenos modelių galimų ryšių tyrimams. Todėl siekiant pilnai suprasti finansinį saugumą svarbu išsiaiškinti ne tik ekonomines, vadybines ar teisines asmens ar atskirų namų ūkio formavimo prielaidas, bet ir asmens vertybinį finansinio saugumo suvokimą. Žmogus priimdamas finansinio saugumo sprendimus yra įtakojamas daugybės vidinių ir išorinių veiksnių, kas vienaip arba kitaip įtakoja asmens elgseną priimant finansinio saugumo sprendimus. Labai didelę įtaką žmogaus sprendimų priėmimui daro asmeninių vertybių egzistavimas. V. Aramavičiūtės teigimu, vertybės padeda žmogui ne tik susivokti sudėtingame pasaulyje, bet ir pasirinkti tai, kas jame

yra iš tiesų prasminga[7]. Vertybės – tai „individualiai gyvensenai ir socialiniam bendrabūviui būtinos taisyklės, orientavimosi modeliai, elgesio normos, kurių, kaip objektyviai galiojančių, žmonės privalo laikytis subjektyviai vertindami atitinkamus reiškinius, mąstydami ir kontroliuodami savo veiksmus“[8].

Kita vertus, gali kilti klausimas, ar vertybinės nuostatos suderinamos su ekonomine veikla. B. Kuzmickas analizuodamas vertybinių požiūrių problematiką teigia, kad dalis autorių ekonomikos atskyrimą nuo vertybių srities motyvuoja tuo, kad tai iš esmės pragmatinės veiklos sritis, kurioje vyrauja naudos, materialinių vertybių gausinimo, finansinės galios didinimo nuostatos[9].

Šiame kontekste svarbu išsiaiškinti, kaip žmogus patiria finansinio saugumo būseną ir kaip tai pasireiškia žmogaus elgsenoje, kaip tai atsispindi konkrečiuose asmens išgyvenimuose ir patirtyje. Manytina, kad tik suradus tam tikrus dėsningumus, kurie atsispindi asmens elgsenoje, finansinio saugumą galima suprasti kaip reiškinį vykstantį dėl tam tikrų priežasčių ir nukreiptą tam tikroms pasaulio vertybėms formuoti. Asmens vertybinės nuostatos gali būti vienas iš finansinio saugumo palaikymo veiksnių.

Finansinis saugumas dažniausiai siejamas su tam tikrais moksliniais, teisiniais ar politiniais stereotipais ar apibrėžimais, dėl šios priežasties sunku finansinį saugumą analizuoti ir perteikti iš vertybinės perspektyvos. Taip pat aiškinantis finansinio saugumo sąvoką gali kilti sunkumų atmetant su asmens socialiniu statusu, išsilavinimu ar amžiumi susijusias aplinkybes, kurios finansinį saugumą gali pateikti vis iš kitokios perspektyvos.

Kokia finansinio saugumo prasmė? Ar galima finansinį saugumą laikyti gėriu, kuris užtikrina pagrindinį asmens komforto jausmą – saugumą, kuris yra vienas iš pagrindinių Maslow asmens poreikių piramidėje[10]. Kas šiuo atveju yra gėris, ar tai brangūs daiktai, didelė sąskaita banke ar kitos įsigyjamos žemiškos gėrybės? Kas leidžia asmeniui atsitikus tam tikrai situacijai neprarasti savo orumo, savigarbos ir neperžengti tam tikrų bendražmogiškų vertybių ribos.

O. F. Bollnow analizuodamas žmonių tarpusavio santykių ryšį ir iš to kylančius potyrius, saugumą supranta kaip jausmą, kad esi saugus ir apsaugotas[11]. Ne išimtis ir finansinis saugumas, kuris taip pat yra susijęs su asmens vidinio saugumo jausmu, kuris suteikia asmeniui

[7] Aramavičiūtė, V. Vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas. *Acta Paedagogica Vilnensia* [interaktyvus]. 2005, 14: 18-27 [žiūrėta 2018-03-29]. <http://www.zurnalai.vu.lt/acta-paedagogica-vilnensia/article/view/9749>.
[8] Halder, A. *Filosofijos žodynas.* Vilnius: Alma littera, 2002.
[9] Kuzmickas, B. *Vertybės kultūrų kontekstuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
[10] Stoner, A. F. J., Freeman, R. E., Gilbert, D. R. *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 1999.
[11] Bollnow, O. F. Human space [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2018-02-01]. <https://hyphenpress.co.uk/samples/26/HS_sample.pdf>.

pasitikėjimą supančia aplinka. Iš esmės finansinio saugumo jausmas kyla iš žmogaus būties santykio su saugumu ir supančio išorinio pasaulio suvokimo, kad susiklosčius tam tikroms, dažniausiai neigiamoms, aplinkybėms, asmeniui bus galimybė pasinaudoti egzistuojančia finansinio saugumo garantija ir išvengti nesusipratimų ir pavojų.

Apibendrinant galima teigti, kad finansinis saugumas – tai asmens vertybinis santykis su supančiu išoriniu pasauliu ir to išorinio pasaulio būsena, kuri esant tam tikromis aplinkybėmis, leidžia pasinaudoti finansinį saugumą užtikrinančiomis priemonėmis (sutaupytomis lėšomis, likvidžiomis atsargomis ar draudimu) ir tokiu būdu sudaro galimybę apsisaugoti save ir savo šeimą nuo finansinių sukrėtimų. Ši būsena leidžia asmeniui jaustis finansiškai saugiu, o tai suteikia pasitikėjimą savimi, supančia aplinka ir suteikia papildomos energijos.

Pažymėtina, kad asmuo neretai gali bandyti atsiriboti nuo finansinio saugumo ir nelaikyti tai priimtina vertybe arba jį ignoruoti laikydami, kad tai išorinio pasaulio grėsmė, kuri jiems negresia. Nepaisant to, kad asmuo bando atsiriboti arba vengia pripažinti galinčias kilti finansinio saugumo grėsmes, tačiau vis tiek suvokia, kad nesilaikant finansinio saugumo principų, bus peržengta riba ir gali kilti neigiamos finansinės pasekmės. Siekimas išvengti vidinės finansinio nesaugumo būsenos žmogų priverčia priimti labiau apgalvotus finansinius sprendimus ir susilaikyti nuo rizikingų ar neapgalvotų sprendimų. Taip pat asmuo gali tikėtis, kad jį kas nors apsaugos.

Terminą „apsaugotas“ galima sieti su valstybės funkcijų įgyvendinimu. Valstybė teisės normų pagalba reguliuoja svarbiausius žmonių santykius[12]. Nustatomi tam tikri reikalavimai ir kriterijai, kurie padeda užtikrinti finansinį saugumą. Pavyzdžiui Europos socialinės chartijoje tarp kitų vertybinių principų 16 str. yra įtvirtinta šeimos, kaip pagrindinės visuomenės ląstelės teisė į ekonominę apsaugą, o 30 str. numatyta tai, kad žmogus turi teisę į apsaugą nuo skurdo. Valstybė nustatydama tam tikrus kriterijus ir normas leidžia arba draudžia asmeniui arba verslui veikti, o tai reiškia, kad valstybė neleisdama pernelyg rizikuoti asmeniui arba verslui prisiima dalį atsakomybės finansinio saugumo užtikrinimo kontekste.

Valstybės funkcijoms vykdyti reikalingi ištekliai, todėl kaip traktuoja N. Barr valstybė tarsi kolektyvinė „kiaulė taupyklė“[13] kaupia lėšas. Pasinaudojant šiuo finansinio saugumo užtikrinimo instrumentu bei siekdama ekonominių ir neekonominių tikslų valstybė vykdo tam tikrą pajamų perskirstomąją politiką. Perskirstant pajamas valstybė socialiai pažeidžiamam visuomenės sluoksniui suteikia finansinę pagalbą, įgalina išvengti socialinių sukrėtimų

[12] Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
[13] Barr, N. T*he Welfare state as piggy bank information, risk, uncertainty, and the role of the state*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

tikimybę ir tokiu būdu užtikrina socialinį-ekonominį saugumą. Perskirstant lėšas sumažinami skirtumai tarp aukštas ir žemas pajamas gaunančių[14], perkeliamos sveikų darbuotojų lėšos sergantiems ir pan[15]. Tokia socialiai orientuota politika suformavo gerovės valstybės kūrimo prielaidas. Kuo valstybė skiria didesnį dėmesį gerovės valstybės kūrimui, tuo švelnesni neigiami rinkos ekonomikos ir globalizacijos padariniai. Tai liudija šiaurės šalių pavyzdžiai ir kitų išsivysčiusių, modernių gerovės valstybių patirtis (Austrijos, Nyderlandų, Belgijos), kur „aukštos socialinės garantijos ir dosnios išmokos kiekvienam garantuoja orų pragyvenimo lygį, o skurdas ir socialinė nelygybė – vieni žemiausių pasaulyje“[16]. Tik tinkamai sukurti finansiniai apsaugos mechanizmai ir sukauptas finansinis rezervas gali leisti užtikrinti išsaugoti orų pragyvenimo lygį finansinių krizių atvejais.

Žinoma gali kilti rizika, kad dėl per daug socialiai orientuotos politikos bus peržengta riba ir veiks per didelė socialiai vartotojiška elgsena, o politikai dėl siekio išlikti politikoje gali siekti priimti vis labiau socialiai orientuotus sprendimus[17]. Pasak G. Esping-Andersen tikroji gerovės valstybė sumažina paskatas taupyti[18]. Tokia socialinė asimetrija gali sumažinti norą investuoti ar kaupti turtą, kas ilgalaikėje perspektyvoje, valstybei nebegalint visais pasirūpinti, gali neigiamai įtakoti finansinį saugumą ir tapti gerovės valstybės socialiniais spąstais su apribota ir neaktyvia socialinės politikos sistema.

Tik turinti tam tikrą tvarką ir organizuota visuomenė, kuri yra sudėtingas socialinis junginys, gali sėkmingai egzistuoti, daryti pažangą ar apsisaugoti nuo finansinių sukrėtimų. „Socialinio gyvenimo reguliavimas – tai žmonių ar jų bendrijų elgesio nustatymas, pastangos tikslingai orientuoti jų veiksmus ir visuomenės vystymąsi tam tikra linkme“[19]. Finansinio nesaugumo būsena dažnai susiklosto dėl tam tikrų asmenų ar jų grupių veiksmų arba neveikimo prieštaraujančio tam tikroms vertybėms ar idealams (pvz. siekio nepagrįstai praturtėti, patenkinti nebūtinus troškimus). Todėl siekiant užtikrinti finansinį saugumą būtini tikslingi teisiniai reguliaciniai mechanizmai, kurie nustatytų tam tikras veikimo ribas arba apsaugines

[14] Roger, D. C., Bose, F. The rise of the modern welfare state, ideology, institutions and income security: analysis and evidence. *Public Choice* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 218-02-16]. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11127-010-9673-y>.
[15] Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2012). Perskirstymas gerovės valstybės kilmės teorijoje *Vilnius, VU leidykla* [interaktyvus]. 2012, 6: 64-73. [žiūrėta 2017-12-12]. <http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/straipnis.pdf>.
[16] Aidukaitė, J., Bogdanova, N., Guogis, A. *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2012.
[17] Guogis A. straipsnyje „Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai“ analizuoja Lietuvos politikų veiksmus kuriant gerovės valstybę ir akcentuoja gerovės valstybių poslinkius iš „pasyvių“, tik į socialines išmokas orientuotų gerovės valstybių į įgalinančias, „aktyvią“ socialinę politiką propaguojančias gerovės valstybes.
[18] Esping-Andersen, G. After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global [interaktyvus]. 1996 [žiūrėta 2018-02-10]. <http://sk.sagepub.com/books/welfare-states-in-transition/n1.xml>.
[19] Birmontienė, T., *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

normas, kurios reguliuotų visuomeninius santykius arba juos saugotų ir tokiu būdu išlaikytų balansą ir socialinį teisingumą susidūrus skirtingų tikslų ir interesų turinčių asmenų ar jų grupių. Dėl to yra teigiama, kad „teisinė valstybė – tai vadinamoji socialinė valstybė, t. y. tokia valstybė, kurioje sudaromos ekonominės, socialinės ir kultūrinės sąlygos visapusiam asmenybės vystymuisi, užtikrinama socialinė gerovė“[20].

Tačiau ne visais atvejais griežtas teisinis reguliavimas gali atnešti vien tik naudą. Štai A. Vaišvila įžvelgia ir socialinės teisinės valstybės viešpatavimo grėsmes, t. y. „socialinė teisinė valstybė, padėdama ekonomiškai neišgalintiems įgyvendinti savo teises, eina taip toli, kad ima nebeskatinti piliečių kultūrinio aktyvumo, palaiko daugelio piliečių nuostatą nekurti kultūros, bet dalyvauti ją vartojant“[21]. Šiuo atveju gali kilti ir neigiami finansinio saugumo veiksniai. Pavyzdžiui nustatytas „ydingas“ teisinis reguliavimas, susijęs turto investavimu arba kaupimu, gali nepakankami arba per daug varžyti asmenų veiksmus. Tai reiškia, kad dėl nustatyto nepakankamo arba perdėto investavimo rizikų mažinimo, gali būti suvaržomi ir apribojami asmenų veiksmai, susiję individualiu investavimu ir siekiu gauti papildomų pajamų. Tai gali neigiamai įtakoti ne tik patį finansinį saugumą, bet ir stabdyti ekonominius procesus.

FINANSINIO SAUGUMO VERTYBINĖS PRIELAIDOS

Kiekvienam asmeniui reikalingas tam tikras išorinio pasaulio šaltinis, kuris suteikia finansinio saugumo jausmą. Kas tas šaltinis? Kokie elgesio stereotipai ar išorinio pasaulio daiktiniai atspindžiai sukelia finansinio saugumo impulsus? Finansinio saugumo būsenos atsiradimą gali įtakoti veiksniai, kurie turi daiktinę (fizinę) ir psichinę išraišką. Daiktinė finansinio saugumo išraiška gali būti siejama su asmens išgyvenimą užtikrinančiais fiziniais pasaulio objektais. Tai gali būti stabilios pajamos, tam tikros visiems priimtinos elgesio taisyklės, kurios neleidžia kitam asmeniui kėsintis į susikurtą gėrį, ar kiti fiziniai pasaulio objektai, susiję su asmens išgyvenimu, t. y. finansinėmis atsargomis. Psichinę išraišką turinčiais veiksniais galime laikyti asmens suvokimą, jausmą, patirtį arba žinias apie tai, kad jei elgsimės neįvertinę savo galimybių peržengsime ribą, arba, kaip teigia O. F. Bollnow supratimas, kad egzistuoja baimė prarasti viską[22]. Psichiniai veiksniai gali būti susiję su godumo, atsargumo jausmais ar gali būti ir kiti iracionalūs asmens veiksmai, kurių negali paaiškinti net realiai egzistuojančios aplinkybės.

[20] Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J. (2002). Lietuvos konstitucinė teisė.
[21] Vaišvila, A. Tesinė valstybė: nuo optimizmo iki realybės. *Jurisprudencija*. 2001. Nr. 19(11): 48-54.
[22] Bollnow, O. F. Human space [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2018-02-01]. <https://hyphenpress.co.uk/samples/26/HS_sample.pdf>.

Pirmiausia finansinį saugumą galima sieti su pamatiniu žmogaus išlikimo siekiu ir kova už būvį. Ankstyvuoju žmonijos periodu tik kaupiant atsargas buvo galima išgyventi sunkumų laikotarpį (šaltą žiemą, stichinę nelaimę, sausrą ar pan.). Šiuo laikmečiu kaupti maisto atsargų nėra prasmės, nes globaliame pasaulyje maisto galima įsigyti ir jis gali atkeliauti iš bet kurio pasaulio krašto, todėl ši žmogaus išlikimo patirtis pasireiškia kita išraiška, t. y. finansinį saugumą užtikrinančių finansinių santaupų kaupimu. Kitaip tariant, finansinio saugumo arba finansinių išteklių kaupimo siekinys yra įprasmintas poreikiu užsitikrinti egzistencinį būtį esant nepalankioms sąlygoms. Taip pat finansinių atsargų kaupimas yra susijęs ir su gyvenimo ciklo teorija, kur santaupos kaupiamos senatvės laikotarpiui, kuomet dėl amžiaus žmogus tampa nedarbingas ir sukauptas finansines atsargas sunaudoja savo gyvenimo poreikiams patenkinti.

Įvykusios finansinės krizės ir su tuo susiję dideli sunkumai formuoja kitą potyrį, tai yra poreikis su savo asmeniniais finansais elgtis apdairiai bei taupiai. Tačiau net ir buvę bei sukėlę sunkias neigiamas pasekmes potyriai, neapsaugo nuo to, kad žmogus yra linkęs pervertinti savo žinias ir sugebėjimus, todėl net ir buvę neigiami potyriai greitai užmirštami[23].

Vienas iš asmens potyrių, vedantis finansinio nesaugumo link, tai spekuliacinis arba kitaip tariant, godumo aspektas, neretai nulemtas „minios efekto“. Neretai asmuo matydamas, kad kažkas užsidirbo investavęs į nekilnojamąjį turtą, akcijas arba kalbant iš dabartinės „pamišusio investuotojo“ perspektyvos į bitkoinus, siekia gauti naudą ne mažesnę nei matytas pavyzdys. Neretai asmuo pagautas godumo ir troškimo turėti dar daugiau, pameta galvą arba sveiką nuovoką ir nežiūrėdamas į jokias rizikas ir vedinas vien tik siekio užsidirbti niekuo nepagrįstas dideles pajamas, todėl leidžia ne tik savo santaupas, bet ir skolinasi lėšas. Už šias lėšas įsigyja „burbulinį“ turtą. O iš to burbulo išsileidus bendro pamišimo efektui, paaiškėja, ne tik tai, kad asmeniui nepavyko užsidirbti, bet dar ir tai, kad jis įklimpo į skolas.

Turto kaupimo prasmingumas ir jo panaudojimo problematika buvo aktuali visais laikais. Pavyzdžiui, finansinio saugumo atsargų – turto ir kapitalo kaupimą, remiantis M. Weberio asketiško protestantizmo idėjomis, galima sieti su dangiškojo pomirtinio gyvenimo užtikrinimu. Tačiau pasak M. Weberio sukauptas turtas negali būti skirtas nuodėmingai mėgautis gyvenimu. M. Weberis teigia, kad „mes turime raginti visus krikščionis pasipelnyti tiek, kiek gali, ir taupyti viską, ką gali, - vadinasi, stengtis praturtėti“[24]. Toks traktavimas reiškia, kad turto kaupimas yra dorybė, kuri suteiks išganymą. Šis vertybinis aspektas svarbus

[23] Kishore, R. Theory of Behavioural Finance and its Application to Property Market: A Change in Paradigm. *Paper presented at the Twelfth Annual Pacific Rim Real Estate Society Conference, January 22-25, Auckland, New Zealand* [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2018-02-30]. <http://www.prres.net/papers/kishore_behavioural_finance_application_property_market.pdf>.
[24] Weber, M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: pradai, 1997.

išaiškinant finansinį saugumą kaip vertybę, kuri gali suteikti ne tik daiktiškąjį bet ir dvasinį pasitenkinimą.

Dar vienas veiksnys, susijęs su perdėtu žmogaus įtikėjimu teigiamų dalykų tikimybe ir dangiškų vertybių egzistavimu yra tai, kad asmuo yra linkęs pernelyg teigiamai interpretuoti tam tikras realiai egzistuojančias ar turinčias įvykti aplinkybes ir dažnai „pervertina įvykius, apie kuriuos randa daugiau informacijos spaudoje, ir tuos, kuriuos lengviau suvokia“[25]. Tai galima pasakyti ir apie marketingines priemones, kurios nepaisant asmens vidinio balso, sakančio, kad neverta rizikuoti, įtiki įteigtomis teigiamomis perspektyvomis ir atlieka veiksmus, kurių net neplanavo atlikti. Perdėtai interpretuojant ateities perspektyvą, atmetami vidiniai savisaugos instinktai ir jausmai ar ankstesni neigiami patyrimai, dėl ko gali būti neigiamai įtakojama ateities finansinė perspektyva.

Asmenų veiksmai, kuriais siekiama finansinio saugumo tikslų, visada susiję su jų priimamų sprendimų metu pasireiškiančia finansine elgsena. A. Chandra teigia, jog finansinė elgsena yra neatskiriama sprendimų priėmimo proceso dalis, nes tai tiesiogiai veikia investuotojų sprendimus ir jų rezultatus[26]. Finansų elgsenos aspektas svarbus tuo, kad jis iš esmės paneigia racionalaus ekonominio žmogaus (Homo economicus) egzistavimą, ir teigia, kad asmenys tam tikrais atvejais nesivadovauja sveiku protu, o finansinių sprendimų priėmime linkę pasikliauti tam tikromis nuojautomis – emocijomis, moraliniais įsitikinimais, asmenine patirtimi ir pan. Tai reiškia, kad asmenys, darydami ateities finansinio saugumo sprendimus, ypatingai susijusius su santaupų investavimu, susiduria su iracionalius sprendimus įtakojančiais pojūčiais, kas lemia tam tikras rizikas.

Vadovaujantis idealaus ekonominio žmogaus teorija, kur jis priima racionalius ir pamatuotus finansinius sprendimus[27], daroma prielaida, kad toks žmogus nedaro klaidų ir gali sėkmingai užsitikrinti savo finansinį saugumą be papildomų pastangų bei išorės ar vidaus veiksnių įtakos. Atmetant racionalaus ekonominio žmogaus teoriją, svarbu panagrinėti, kokie finansinės elgsenos veiksniai ir / ar emocinės klaidos labiausiai neigiamai įtakoja finansinį saugumą. Tik aiškiai suprantant, kad tam tikri elgesio motyvai ar egzistuojantys stereotipai yra

[25] Jurevičienė, D., Gausienė, E. Finansinės gyventojų elgsenos ypatumai. *Verslas: teorija ir praktika,* 2010. Nr. 11(3): 222–237.
[26] Chandra, A. Decision Making in the Stock Market Incorporating Psychology with Finance [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2018-02-15]. <https://mpra.ub.uni-uenchen.de/21288/1/Decision_Making_in_the_Stock_Market.pdf>.
[27] Sadi, R., Asl, H. G., Rostami, M. R., Gholipour, A., Gholipour, F. Behavioral Finance: The Explanation of Investors' Personality and Perceptual Biases Effects on Financial Decisions [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2018-02-16]. <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/viewFile/12337/8645>.

neigiami, juos galima kontroliuoti ar riboti, o tai gali padėti efektyviau užtikrinti finansinį saugumą.

Daugybė vidinių veiksnių įtakoja žmogaus poelgius priimant finansinius sprendimus. Kaip teigia A. Smitas jausmai lemia psichinę ir emocinę žmogaus sąveiką ir komunikacijos pagrindus[28]. Finansiniams sprendimams įtakos gali turėti tokie elgesio elementai, kaip požiūris į supančią aplinką, etika, moralė, pažiūros, auklėjimas, charakteris, baimė, egoizmas, godumas, nesaugumas, egoizmas ir kt.

Neabejotinai didžiausią įtaką finansinio saugumo sprendimų priėmimui turi vidiniai veiksniai susiję su per dideliu pasitikėjimu savimi[29,30,31,32,33], kuomet nevertinamos ar nepakankamai įvertinamos rizikos ir pervertinami turimi gebėjimai[34] ar žinios. Žmonės šių emocinių potyrių įtakoje būna linkę pernelyg optimistiškai vertinti sėkmės galimybę ir nepakankamai įvertinti nesėkmės ar blogų rezultatų atsitikimo tikimybę[35]. Pavyzdžiui, gali manyti, kad ateityje jis uždirbs daugiau ir nelinkęs taupyti ateities finansiniam saugumui užsitikrinti arba polinkis manyti, kad būtent jis geriausiai žino, kas labiausiai prisidės prie finansinio saugumo arba, manymas, kad kontroliuoja situaciją ir niekas negresia ir pan.

Turbūt daugiausiai žalos sukeliantys finansinio saugumo sprendimai būna paremti „minios efekto“[36,37], kur klaidingai ir neatsižvelgiant į realiai egzistuojančius faktus įvertinamos supančio pasaulio aplinkybės. Manytina, kad „minios efekto“ įtakoje gali kilti ir kyla finansiniai burbulai arba per jautriai sureaguojama į blogas naujienas, skubama atsiimti indėlius iš bankų ir pan. Šių sprendimų pasėkoje gali kilti sunkios pasekmės ne tik visai finansinei sistemai bet

[28] Bikas, E., Jurevičienė, D., Dubinskas, P., Novickytė, L. Behavioural Finance: The Emergence and Development Trends [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2018-01-30]. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813014304>.
[29] Macijauskas, L. Lietuvos investuotojų elgsena: iracionalumo apraiškos. *Pinigų studijos*, 2012. Nr. 2: 40-52.
[30] Sadi R., Asl H. G., Rostami M. R., Gholipour A., Gholipour F. (2011). Behavioral Finance: The Explanation of Investors' Personality and Perceptual Biases Effects on Financial Decisions. Žiūrėta 2018-02-16. Prieiga per internetą: http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/viewFile/12337/8645
[31] Bikas, E., Kavaliauskas, A. Lietuvos investuotojų elgsena finansų krizės metu. *Verslas: teorija ir praktika*, 2010. Nr. 11(4): 370-380.
[32] Daniel, K., Hirshleifer, D., Subrahmanyam, A. Investor psychology and security market under - and overreactions. *Journal of Finance* [interaktyvus]. 1998, 53: 1839-1886 [žiūrėta 2017-12-15]. <http://www.kentdaniel.net/papers/published/jf98.pdf>.
[33] Shiller, R. J. Human behavior and the efficiency of the financial system, in: J. B. Taylor & M. Woodford (ed.), *Handbook of Macroeconomics* [interaktyvus]. 1999 [žiūrėta 2018-02-11]. <http://www.e-m-h.org/Shill98.pdf>.
[34] *Kartašova, J., Levišauskaitė, K. Evaluation of irrational individual investors' behavior driving factors in Lithuania. Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai, 2011. Nr. 5/2: 119-130.*
[35] *Kartašova, J., Levišauskaitė, K., supra note 34.*
[36] Macijauskas, L. Lietuvos investuotojų elgsena: iracionalumo apraiškos. *Pinigų studijos*, 2012. Nr. 2: 40-52.
[37] Kishore, R. Theory of Behavioural Finance and its Application to Property Market: A Change in Paradigm. *Paper presented at the Twelfth Annual Pacific Rim Real Estate Society Conference, January 22-25, Auckland, New Zealand* [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2018-02-30]. <http://www.prres.net/papers/kishore_behavioural_finance_application_property_market.pdf>.

ir ekonomikai. Prie „minios efekto“ potyrių galima būtų pridėti ir vaikymasis mados, ar polinkį klausytis sėkmės istorijų ir nenoras girdėti blogų naujienų.

Noras greitai užsitikrinti finansinį saugumą neretai išryškina godumo, baimės ar azarto emocinių būsenų pasireiškimą. Tai veda į nepamatuotų finansinių sprendimų priėmimą ar verčia pernelyg intensyviai vykdyti investavimo sprendimus[38] (pvz. dažnas akcijų ar kitų vertybinių prekiavimas), kurie negali užtikrinti norimo finansinio saugumo rezultato.

Aptartos įvairios finansinio saugumo vertybinės prielaidos padeda geriau suprasti, kokie asmens elgesio stereotipai, motyvai ar išorinio pasaulio veiksniai padeda susivokti supančioje aplinkoje. Finansų rinkų reguliuotojų ir finansų konsultantų taikomas kompleksinis požiūris, apimantis finansinius, socialinius, psichologinius ir vertybinius aspektus, gali padėti modeliuojant finansinio saugumo palaikymo priemones, kurios įgalintų apsaugoti asmenis priimant finansinius sprendimus.

IŠVADOS

Finansinio saugumo būsenos poreikis įgalina asmenį suvokti galinčias kilti rizikas ir priimti labiau pamatuotus sprendimus, kurie susiklosčius tam tikroms neigiamoms finansinėms aplinkybėms suteikia finansinio saugumo garantiją ir galimybę išvengti nesusipratimų ir pavojų.

Valstybė finansinio saugumo užtikrinimo kontekste prisiima dalį atsakomybės nustatydama tam tikrus kriterijus ir normas leidžiančias arba draudžiančias asmeniui arba verslui veikti, bei vykdydama finansinių išteklių perskirstomąją politiką, kas leidžia išlaikyti tam tikras vertybes ir išvengti socialinių sukrėtimų.

Finansinio saugumo užsitikrinimo poreikis susiformuoja tiek iš ankstesnės patirties tiek iš suvokimo, kad jei elgsimės neįvertinę savo galimybių, peržengsime finansinio nesaugumo ribą ir tai sukels ne tik fizines, bet ir emocines neigiamas pasekmes.

Finansinio nesaugumo link veda tokie asmens finansiniai sprendimai, kurie paremti pernelyg dideliu pasitikėjimu, savo žinių ir sugebėjimų pervertinimu. Dėl asmens spekuliacinio arba godumo aspekto, neretai nulemto „minios efekto“ lieka neįvertintos ar nepakankamai įvertintos realiai egzistuojančios rizikos. Tai priveda prie skubotų ir nepamatuotų finansiškai nesaugių sprendimų priėmimo ir sunkių pasekmių ne tik visai finansinei sistemai bet ir ekonomikai.

[38] Statman, M. Behavioral finance: Finance with normal people [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2018-02-16]. < https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214845014000143>.

LITERATŪRA

1. Aidukaitė, J., Bogdanova, N., Guogis, A. *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2012.
2. Aramavičiūtė, V. Vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas. *Acta Paedagogica Vilnensia* [interaktyvus]. 2005, 14: 18-27 [žiūrėta 2018-03-29]. <http://www.zurnalai.vu.lt/acta-paedagogica-vilnensia/article/view/9749>.
3. Barr, N. T*he Welfare state as piggy bank information, risk, uncertainty, and the role of the state*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
4. Bikas, E., Kavaliauskas, A. Lietuvos investuotojų elgsena finansų krizės metu. *Verslas: teorija ir praktika*, 2010. Nr. 11(4): 370-380.
5. Bikas, E., Jurevičienė, D., Dubinskas, P., Novickytė, L. Behavioural Finance: The Emergence and Development Trends [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2018-01-30]. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813014304>.
6. Birmontienė, T., *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
7. Bollnow, O. F. Human space [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2018-02-01]. <https://hyphenpress.co.uk/samples/26/HS_sample.pdf>.
8. Bowman, D., Banks, M., Fela, G., Russell, R., de Silva A. Understanding financial wellbeing in times of insecurity, Working paper, *Brotherhood of St Laurence, Fitzroy* [interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017-12-10]. <http://library.bsl.org.au/jspui/bitstream/1/9423/1/Bowman_etal_Understanding_financial_wellbeing_2017.pdf>.
9. Chandra, A. Decision Making in the Stock Market Incorporating Psychology with Finance [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2018-02-15]. <https://mpra.ub.uni-uenchen.de/21288/1/Decision_Making_in_the_Stock_Market.pdf>.
10. Daniel, K., Hirshleifer, D., Subrahmanyam, A. Investor psychology and security market under - and overreactions. *Journal of Finance* [interaktyvus]. 1998, 53: 1839-1886 [žiūrėta 2017-12-15]. <http://www.kentdaniel.net/papers/published/jf98.pdf>.
11. DeLiema, M., Deevy, M. Estimating the impact of fraud in the United States. *Journal Innovation in Aging* [interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017-08-15]. <https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1093/geroni/igx004.389>.
12. Esping-Andersen, G. After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global [interaktyvus]. 1996 [žiūrėta 2018-02-10]. <http://sk.sagepub.com/books/welfare-states-in-transition/n1.xml>.
13. Guogis, A. Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai. *Filosofija. Sociologija*, 2014. Nr. 2: 71-79.
14. Hastings, J. S., Madrian, B. C, Skimmyhorn, W. L. Financial literacy, financial education and economic outomes. *Annual Review of Economics* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2018-02-10]. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-082312-125807>.
15. Halder, A. *Filosofijos žodynas.* Vilnius: Alma littera, 2002.
16. Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2012). Perskirstymas gerovės valstybės kilmės teorijoje *Vilnius, VU leidykla* [interaktyvus]. 2012, 6: 64-73. [žiūrėta 2017-12-12]. <http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/straipnis.pdf>.
17. Jurevičienė, D., Gausienė, E. Finansinės gyventojų elgsenos ypatumai. *Verslas: teorija ir praktika,* 2010. Nr. 11(3): 222–237.
18. Kartašova, J., Levišauskaitė, K. (2011), Evaluation of irrational individual investors' behavior driving factors in Lithuania. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2011. Nr. 5/2: 119-130.
19. Kishore, R. Theory of Behavioural Finance and its Application to Property Market: A Change in Paradigm. *Paper presented at the Twelfth Annual Pacific Rim Real Estate Society Conference, January 22-25, Auckland, New Zealand* [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2018-02-30]. <http://www.prres.net/papers/kishore_behavioural_finance_application_property_market.pdf>.
20. Kuzmickas, B. *Vertybės kultūrų kontekstuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.

21. Macijauskas, L. Lietuvos investuotojų elgsena: iracionalumo apraiškos. *Pinigų studijos*, 2012. Nr. 2: 40-52.
22. Mudrazija, S., Butrica, B. A. Homeownership, social insurance, and, old-age scurity in the united states and Europe. *Journal Innovation in Aging* [interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017-08-10]. < https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1093/geroni/igx004.703>.
23. Roger, D. C., Bose, F. The rise of the modern welfare state, ideology, institutions and income security: analysis and evidence. *Public Choice* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 218-02-16]. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11127-010-9673-y>.
24. Statman, M. Behavioral finance: Finance with normal people [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2018-02-16]. < https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214845014000143>.
25. Stoner, A. F. J., Freeman, R. E., Gilbert, D. R. *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 1999.
26. Vaišvila, A. Tesinė valstybė: nuo optimizmo iki realybės. *Jurisprudencija*. 2001. Nr. 19(11): 48-54.
27. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
28. Weber, M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: pradai, 1997.
29. Sadi, R., Asl, H. G., Rostami, M. R., Gholipour, A., Gholipour, F. Behavioral Finance: The Explanation of Investors' Personality and Perceptual Biases Effects on Financial Decisions [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2018-02-16]. <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/viewFile/12337/8645>.
30. Shiller, R. J. Human behavior and the efficiency of the financial system, in: J. B. Taylor & M. Woodford (ed.), *Handbook of Macroeconomics* [interaktyvus]. 1999 [žiūrėta 2018-02-11]. <http://www.e-m-h.org/Shill98.pdf>.

A VALUABLE ASPECT OF THE CONCEPT OF FINANCIAL SECURITY

Robertas Vaitkus*
Mykolas Romeris University

Asta Vasiliauskaitė**
Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The article deals with the key value aspects of the expression of the financial security concept and reveals how the principles of financial security reflect a person's behavior in the context of financial management. Analyzing the possibilities of maintaining the financial security of a person an integrated analysis of models and motives of financial behavior is carried out, legal and psychological aspects of the problem analysis are disclosed. It is also analyzed how is formed the need for ensuring financial security and what key personal values or stereotypes lead to rushing and unreasonable financially unsafe decisions and serious consequences.

Keywords: financial security, financial behavior, household finances, value terms.

Robertas Vaitkus*, Mykolo Romerio Universiteto Ekonomikos ir verslo fakulteto Finansų instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: ekonomika, ekonomikos politika, finansinis saugumas, investicinių projektų rizikos valdymas, namų ūkio finansai.

Robertas Vaitkus*, Doctoral Student of Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Business, Institutes of Finanse. Research interests: economy, economic policy, financial security, risk management in the investment projects, household finances.

Asta Vasiliauskaitė**, Mykolo Romerio Universiteto Ekonomikos ir verslo fakulteto Finansų instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: ekonomika, ekonomikos sistemos, ekonomikos politika, finansų mokslas, ciklinė ekonomika, įmonių vadyba, tarptautiniai ekonominiai santykiai.

Asta Vasiliauskaitė**, Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Business, Institutes of Finanse, professor. Research interests: economy, economic systems, economic policy, financial science, cyclical economy, management of enterprises, international economic relations.